

Список використаних позначень джерел

- Куліш*: Біблія / перекл. : П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький. – Відень, 1903. – 1420 с.
Огієнко: Біблія / перекл. Івана Огієнка. – Відень : United Bible Societes, 1962. – 1410 с.
Хоменко: Біблія / перекл. о. Івана (Хоменка). – Рим : Вид-во ОО Василіянів, 1963. – 1474 с.
Філарет: Біблія / перекл. Патріарха Філарета. – К. : Вид-во Київської Патріархії Української православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
Турконяк: Біблія / перекл. о. Р. Турконяка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2006. – 1463 с.

Анотація. У статті типологізовано трансформації синтаксичних номінацій у паралельних українських перекладах Біблії. Увіражено роль автора-перекладача у виборі найвлучнішої номінації, що відбиває його лінгвістичні компетенції та індивідуальність сприйняття дійсності. Констатовано, що арсенал варіантних одиниць – модифікаційних, транспозитивних, інтерверсивних, метатаксичних, комунікативно-актуалізаційних – репрезентує синтаксичне багатство української мови з огляду на її національну специфіку.

Ключові слова: Біблія, паралельні українські переклади, варіантність, трансформація, модифікати, транспозити, інтерверсивні та метатаксичні варіанти.

Summary. The article is dedicated to one of the most topical issues in linguistics – study of variability of syntactic units of different levels in the texts of parallel Ukrainian translations made by different writers-translators in the twentieth-twenty-first centuries. The terminological dimension of the notion “variability” as a dynamic system of units of different levels within which there may be movements and mutual transition is specified based on the modern linguistic theories. Extralinguistic and internal factors of generation of variability of syntactic units in Ukrainian translated texts are established. The basic criteria of syntactic variability were defined more accurately based on referential approach and theory of syntactic nomination that allowed us to reach conclusion about potential abilities of variability that demonstrates the conditions of rendering of referential meanings by one of correlative forms in the concrete nomination act. Variant syntactic units include syntaxemes, word combinations, simple and composite sentences. They are divided into four types: modifiers, transposers, intersives, and metataxic variants. On the synchronous level the syntactic variants demonstrate improvement of grammatical structure of the Ukrainian language, enrichment of its lexical, formal and intonation and communicative means, development of literary style.

Allocate the role of interpreter in selecting the most effective nomination, which reflects his linguistic competence and personality perception of reality. It is concluded that meanings of syntactic units shows the richness of the Ukrainian language considering its national specifics.

Key words: Bible, parallel Ukrainian translations, variability, transformation, modifiers, transposers, intersive and metataxic variants.

Отримано: 17.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373:82-144

Макар І.С.

СЛОВНИК МОВИ ПИСЬМЕННИКА І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ ІДІОСИСТЕМИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є укладання словників мови письменників, тому що, як справедливо зазначає Н. Сологуб, „мова письменника” – це, по-перше, його мовленнєва діяльність в межах системи загальнонародної мови, а по-друге, це індивідуальний стиль митця на основі загальнонародної національної мови. Письменник є творцем мови, він розкриває її потенційні можливості, які подекуди можуть закріплюватися в загальному вжитку [11, 134–135]. Системний аналіз лексики на основі словника мови письменника чи окремого твору, виокремлення мікрогруп у межах лексичної системи тісно пов'язані з поняттям ідіостилу автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиріччя розвитку українського і зарубіжного мовознавства позначені підвищеною увагою до авторської (письменницької) лексикографії, зумовленою появою функціональних і експериментальних словників, конкордансів, глосаріїв, ономастиконів, частотних та тлумачних словників усєї творчості, циклів творів й окремих творів письменників та літературних пам'яток [5, 100–106]. Досить назвати відомі словники

(гларії) до творів Гомера, Еврипіда, Платона, Цицерона, Шекспіра, Гете, Сервантеса, Мільтона, Емінеску, а також словники творів Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін.

Як наголошує Н. Сологуб, „словниковий опис художніх творів видатних майстрів необхідний для розв'язання багатьох проблем стилістики, лексикології, семасіології” [11, 133]. Окрім того, словник мови видатного письменника дає відчуття епохи, у яку він жив і творив, тому містить цінний матеріал для вивчення історії літературної мови, оскільки подає лексико-фразеологічний склад творів певного автора (всієї його творчості, кількох або одного з творів), відображає особливості розвитку мови в певний історичний період [13, 355]. Отже, словник мови письменника має значення як для вивчення його творчості, так і для дослідження відповідного етапу історії певної літературної мови та суспільної атмосфери визначеного періоду.

Безперечно, авторський стиль передбачає певну систему у відборі зображальних засобів мови. Одним із методів їх системного вивчення і є словник письменника, що відображає як загальномовні тенденції, так і специфічні особливості його художнього слова, адже загальномовне знаходить своє відображення в індивідуальному мовленні. Уміння розпізнати це особливе, індивідуальне, не порушуючи його єдності із загальним, і є метою створення такого словника. „Категорія індивідуального, – зауважує Л. Ставицька, – створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилю” [12, 61–62].

Мета статті – проаналізувати важливість укладання словників мови письменників для дослідження лексичної ідіосистеми їхніх творів, адже саме лексичну ідіосистему вважаємо інтегральним конститuentом ідіостилю кожного майстра слова.

Виклад основного матеріалу. Звичайні авторські словники існують у чотирьох лексикографічних формах: *конкордансу, індексу, гларії* і *тлумачного словника*; двомовні ж – у двох формах: *гларії* і *тлумачного* (конкорданс та індекс не містять перекладу). На нашу думку, найтісніше пов'язані з поняттям „ідіостиль письменника” *словники-конкорданси* та *словники-індекси*. Саме вони дають змогу докладно змоделювати ідіолект письменника, а також виявити лексико-семантичні та граматико-стилістичні доміанти художньої мови, характерні для його ідіостилю.

Заслуговує на увагу і поняття „ідеологічний словник письменника”, запропоноване Б. Ларіним. Такий словник передбачає визначення мікролексичних систем творчості письменника загалом чи окремого твору. Учений зауважував, що питання про індивідуальне слововживання є центральним у стилістиці художнього мовлення, оскільки саме „*своєрідність семантики слів – одна з типових відмінностей естетичного використання мови від усіх інших форм літературного вираження поетичної системи письменника на фоні систем інших художників слова*” [курсив наш. – І.М.] [8, 4]. Закцентовуючи важливість визначення мікролексичних систем, Б. Ларін писав: „Як у словнику-тезаурусі національної мови, так і в повному словнику письменника основне завдання не в поясненні незрозумілого слова чи його незвичного вживання, а в систематизації і тлумаченні всього лексичного багатства національної мови чи творів письменника, як внутрішньо цілісного (яке відображає ідеологію, що склалася), епохального (чітко обмеженого в часі, яке характеризує свою епоху) і достатньо об'єктивного, яке позбавлене довільності вибору, оцінного чи упередженого підходу (тому що будь-яка прогалина, будь-яке упущення позбавляють можливості складати точні, достовірні судження про певну лексичну систему)” [8, 4].

Науково цінними, – наголошував Б. Ларін, – можуть бути тільки повні словники літературної пам'ятки чи обраного письменника. Важливо, щоб вони відповідали будь-яким запитам, будь-якому способу використання, задовольняли будь-які потреби дослідницького чи довідкового характеру. Але найважливіше те, що „повний словник письменника чи пам'ятки – системний, епохальний і документально достовірний” [8, 4]. Повноту і диференційність словника письменника визначають такі параметри: 1) кількісний склад слів; 2) опрацювання значень і вживань слів; 3) цитация (вказівка, у яких місцях тексту це слово вживається); 4) граматична і стилістична кваліфікація слова. У словнику письменника важливо побачити не наскрізний семантичний стрижень багатьох слововживань, а кожен семантичний комплекс слова – у кожному абзаці поетичного тексту. Загальний словник творчості чи окремого твору письменника „з'ясовує інвентар стійких семантем мови”, пропонує „*послівний коментар*” художнього тексту [8, 7].

На нашу думку, повний алфавітний словник письменника – це тільки перший етап роботи над семантико-стилістичним аналізом лексики. Наступним етапом у дослідженні є складання ідеологічного словника, що передбачає диференційний принцип відбору лексики, тобто виокремлення основних тематичних чи лексико-семантичних груп з відповідним їх аналізом. З цього приводу Б. Ларін констатував: „Під час тематичного відбору матеріалу само собою відсіюється все, що можна назвати „*породою*”, у якій є крупинки і злитки дорогоцінного металу: словесні

образи, словесні ідеограми, символи, що містять неповторні риси творчої індивідуальності письменника" [8, 8–9]. Виявити оті „золоті крупинки” в лексичному складі художнього твору і є завданням дослідника. Ними послуговуватимемось і ми, поставивши за мету з’ясувати особливості ідіостилі давньогрецьких письменників I–III ст. (Ксенофонта з Ефесу, Харитона, Ахілла Татія, Лонга та Геліодора), які характеризують епоху пізнього грецького роману, на основі аналізу їх авторських словників, особливої лексичної ідіосистеми.

На переконання Л. Булаховського, „у мові немає таких елементів, які в руках майстра не могли б правити за засіб індивідуалізації художнього мовлення, які не могли б виявити його художнього „обличчя”...” [3, 299]. Особливо виразно це „художнє обличчя”, чи „мовний образ автора” передають його словник та особливості групування лексики в межах ідіосистеми.

Подібні зауваження щодо важливості створення словника мови видатного представника національної літератури та виокремлення в ньому характерних тематичних циклів лексики висловлює С. Бекова. Дослідниця зазначає, що подібний словник не буде словником-довідником, а „словником-монографією про творчий стиль письменника” [виділено нами. – І. М.]. У ньому має проявити себе і творче освоєння традицій жанру і загальних традицій літературної мови – саме як сфери майстерності, а не просто загальнонародної стихії. Крім того, об’єктом спеціального дослідження може слугувати й окрема лексико-семантична група ідеологічного словника письменника, якою є, наприклад, група слів зі значенням кольору чи будь-яка інша [2, 6].

Ми сповідуємо твердження, що мовні засоби в художньому творі не є випадковим, механічним зібранням різноманітних елементів. Вони взаємодіють не тільки з „позамовними” факторами, але й між собою в межах окремих рівнів і міжрівнево, „відбиваючи у складних комплексних образах звичайні для мови системні відношення” [6, 122]. Лексичний склад художнього тексту залежить від кількох чинників: від *тематики твору* (скажімо, якщо пасторальний роман розповідає про кохання на лоні природи, то релевантними для твору виявляються відповідні групи лексики – зображення природи, пастуша, еротична); від *індивідуального стилю письменника* (якщо стиль автора характеризується динамічною розповіддю, у якій майже відсутні діалоги, то в художньому творі переважатимуть дієслівні конструкції, а коли у художньому творі переважають художні описи, то великою частотністю відзначатимуться іменники та прикметники); від *особливостей світогляду письменника, його мовної свідомості і манери письма* (створення концептуальної картини світу, своєрідної концептосфери, системи образних засобів тощо) та ін.

Безперечно, в основі системного дослідження лексики художнього твору лежить значення слова і об’єднання лексем у мікросистеми. Під *лексичною мікросистемою* розуміємо групу лексем, об’єднаних структурно-семантичними та семантико-функціональними відношеннями. Виокремлення й опис семантичних мікросистем у сучасній лінгвістичній надзвичайно актуальні. Особливо активізувався системний опис мікросистем у зв’язку з укладанням словників мови письменників.

З-поміж основних типів лексичних мікросистем найбільш оптимальними для дослідження словника мови письменника вважаємо лексико-семантичні групи (ЛСГ), які максимально охоплюють його лексичну ідіосистему. Однією з диференційних ознак ЛСГ як мікросистеми лексики є приналежність слів до однієї частини мови, тобто це своєрідна лексико-семантична парадигма, що об’єднує лексичні одиниці на основі ознаки інваріантності і може існувати лише як сукупність одиниць однієї частини мови [4, 4–9].

Л. Цвяк (за М. Капатруком та В. Левицьким) під лексико-семантичною групою (ЛСГ) розуміє групу слів, які належать до однієї частини мови, які синонімічно пов’язані з основним значенням доміанти або з одним зі значень доміанти і мають сильний семантичний зв’язок з її основним значенням [14, 7]. Часто до ЛСГ зараховують не тільки синонімічні ряди, а й групи антонімів тощо, пов’язані спільністю певних системних відношень. Окрім того, слова в ЛСГ можуть бути пов’язані родо-видовими відношеннями, тобто перебувати у відношеннях конверсії та гіпонімії [13, 306; 9, 124].

Отже, проаналізувавши зазначені вище визначення, під *лексико-семантичною групою* ми будемо розуміти об’єднання слів, приналежних до однієї частини мови, на основі семантичної спільності та парадигматичних відношень синонімії, антонімії, гіпонімії та конверсії.

Синонімічні відношення, що ґрунтуються на семантичній близькості і семантичній подібності слів, у межах ЛСГ дають змогу простежити багатство словника мови письменника, враховуючи найрізноманітніші семантичні відтінки кожного слова синонімічного ряду. Наявність в ідіолексичній системі автора синонімів спричинена їхньою важливою функцією – уточнення й стильової диференціації [9, 119]. Синонімічний ряд – завжди відкритий, його заповненість словами, близькими за значенням, тісно пов’язана з авторським почерком митця. *Антонімічні відношення*, які ґрунтуються на семантичній опозиції, у межах ЛСГ репрезентують категорію

зіставлення / протиставлення як засіб пізнання об'єкта дійсності, ознаки чи дієслівного вияву. Антоніми протиставляються понятійними компонентами і пов'язані з мовним вираженням логічної протилежності. Особливо поширені антонімічні пари в межах прикметникових, рідше – в іменникових та дієслівних ЛСГ.

Конверсивні відношення ґрунтуються на зміні перспективи мовного подання позамовної ситуації (дії або стану) на протилежну, зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін зі зміною логіко-комунікативних акцентів у її висвітленні [13, 265]. Наприклад, чітко виражені конверсивні відношення, що передбачають різновекторні взаємопов'язані спрямування дії, в ЛСГ руху. *Гіпонімічні відношення* об'єднують слова, що перебувають у родо-видових відношеннях.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, важливе значення для дослідження лексичної ідіосистеми письменника має передусім укладання повного словника художнього твору та розподіл лексем за ЛСГ, ураховуючи структурно-семантичні й ономазіологічні характеристики слів та кількісні показники їх функціонування в тексті. Крім того, у лексичній ідіосистемі письменника на основі функціонально-семантичного аналізу можемо виокремити мікросистеми актуалізованого лексикону, домінантних (найчастотніших) лексем, що формують своєрідну вербальну сітку домінант у художньому творі.

На важливість виокремлення домінантних (ключових) слів, за критерієм усталеності / частоти вживання в художньому мовленні звертає увагу Л. Пустовіт. Дослідниця обрала за основний семантико-функціональний аналіз. Згідно з її поглядом, найвиразніші стильові ознаки поетичної мови можна виявити за результатами аналізу традиційних та індивідуально-авторських метафор, власних назв, кольорономінацій і термінів [10].

Про специфіку репрезентації та функціонування лексичних (чи семантичних) домінант (константних, системотвірних, ключових, стрижневих слів-образів тощо) говорить і М. Кудряшова, спираючись на сумарні результати аналізу поетичних контекстів українських неокласиків. Вона застосувала метод тематичної сітки, спрямований на встановлення домінант (тематичних слів) у художньому тексті, що дає змогу порівняти стилі різних письменників чи письменників одного стилю [7]. Під „тематичною сіткою тексту” І. Арнольд розуміє набір повторюваних у ньому сем, основних одиниць плану змісту, наявність спільних компонентів у семному складі денотативних значень або в конотаціях різних слів, тобто семантичних повторів, що виявляються за лексичними зв'язками слів у тексті [1, 214].

На основі функціонально-семантичного аналізу лексичної ідіосистеми давньогрецьких романів I-III ст. спробуємо виокремити систему дієслівних, іменникових та прикметникових домінант, а також визначити концептуально-тематичні поля, сформовані цими домінантами, що виформовують загалом концептуальну структуру художнього тексту, тісно пов'язану з ідіостилем письменників.

Виокремлення ЛСГ та лексико-граматичних класів слів (ЛГК) дає змогу виявити різноманітне домінування лексичних одиниць (своєрідний актуалізований лексикон), що є мовними засобами вираження зв'язків і відношень у художньому тексті, які тісно пов'язані з ідіостилем письменника.

Системний аналіз лексики давньогрецьких романів за словником мови письменника, виокремлення ЛГК та ЛСГ, виявлення домінант вербальної сітки актуалізованого лексикону та порівняльна характеристика домінант у давньогрецьких романах I-III ст. може засвідчити, що саме лексична система є інтегральним конституентом ідіостилу кожного письменника, що відкриває перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сборник статей / И. В. Арнольд. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Бекова С.В. К проблеме идиологического словаря писателя (семантико-стилистический анализ группы слов со значением цвета у М.Горького) : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 „Украинский язык” / С. В. Бекова. – Л., 1973. – 178 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5-ти т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1: Загальне мовознавство. – 496 с.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева. – М. : Высшая шк., 1986. – 120 с.
5. Карпова О. М. Словари языка писателей / О. М. Карпова. – М. : Изд-во Моск. пед. ин-та, 1989. – 108 с.
6. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В. П. Ковальов. – Херсон : Херсонська міська друкарня, 1991. – 125 с.

7. Кудряшова М. В. Поетичний словник українських неокласиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Кудряшова. – Х., 2000. – 18 с.
8. Ларин Б. А. Основные принципы словаря автобиографической трилогии М. Горького / Б. А. Ларин // Словоупотребление и стиль М. Горького. – Л., 1962. – С.3–11.
9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди, 1997. – 129 с.
10. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : семантико-функціональний аспект : монографія / [упор. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно]. – К. : УНВЦ „Рідна Мова”, 2009. – 243 с.
11. Сологуб Н. Словники мови письменників / Н. Сологуб // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. академік НАН України В.Г.Скляренко]. – К., 2007. – С.133–138.
12. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С.61–65.
13. Українська мова : енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 821 с.
14. Цвяк Л. В. Прикметники, що позначають освітлення в сучасній німецькій мові (дистрибутивно-статистичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Л.В. Цвяк. – Одеса, 2001. – 20 с.

Анотація. Проаналізовано важливість укладання словників мови письменників не лише для дослідження лексичної ідіосистеми їхніх творів, але й для вивчення творчості самих авторів, дослідження відповідного етапу історії певної літературної мови. Системний аналіз лексики творів однієї епохи за словниками мови письменників, виокремлення ЛГК та ЛСГ, виявлення домінант вербальної сітки актуалізованого лексикону може засвідчити неповторність ідіостилю кожного письменника зокрема.

Ключові слова: словник мови письменника, лексична ідіосистема, ідіостиль, лексико-семантична група, парадигматичні відношення, актуалізований лексикон.

Summary. The article analyzes the importance of writers' language vocabularies compiling not only for researching the lexical idiosystem of their works, but also for investigating the authors' creative work, for studying the relevant stage of language history. Linguistic means in a fiction text is not accidental, casual complete set of various elements. They interact not only with the extralinguistic factors, but also between themselves within certain levels and in inter-level way.

Concordance-dictionaries and index-dictionaries are closely related to the concept 'writer's idiolect'. They make it possible to form in detail the author's idiolect and identify lexical-semantic and grammatical-stylistic dominants of fiction language which are characterizing his idiolect.

Lexical structure of a literary text depends on several factors: the subject of the work, the individual style of the writer, the peculiarity of his world outlook, linguistic consciousness and writing manner (creating of a conceptual world view, special conceptual sphere, system of speech figures etc.).

Among the main types of lexical microsystems most suitable for the researching of writer's language vocabulary we suppose the lexical-semantic groups which may cover most of his lexical idiosystem. Partition of lexemes on lexical-semantic groups according to the structural-semantic and onomasiological characteristics of words and quantitative index of their functioning in the text is very important for describing of author's idiolect.

Lexemes system analysis of same epoch works, following writer's language vocabularies, partition of lexical-grammatical classes and lexical-semantic groups, identifying of verbal set of actual lexicon dominants can prove the uniqueness of each writer idiolect in particular.

Key words: writer's language vocabulary, lexical idiosystem, idiolect, lexical-semantic group, paradigmatic relations, actual lexicon.

Отримано: 19.10.2016 р.